

УДК 343.33

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-2-19>**А. В. Носач**кандидат юридичних наук, докторант
Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

У статті визначено основні завдання запобігання злочинам проти державного суверенітету і територіальної цілісності: виявлення, усунення та нейтралізація причин і умов негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути й детермінувати терористичну діяльність або її окремі прояви. Визначено основні напрями запобіжної роботи на етапі виявлення, усунення й нейтралізації причин та умов негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути й детермінувати злочини проти державного суверенітету і територіальної цілісності. Автор обґрунтовує, що захист державного суверенітету і територіальної цілісності України в системі протидії злочинності має охоплювати протидію не лише злочинам проти основ національної безпеки України, а й іншим злочинам, що супроводжують сепаратистські дії, зокрема на сході України.

Ключові слова: екстремізм, протидія злочинності, спеціально-кримінологічне запобігання, територіальна цілісність, державний суверенітет.

Постановка проблеми. Антидержавний терор у вигляді злочинів проти державного суверенітету і територіальної цілісності України, на жаль, знову повернувся до нашої країни. На початку ХХ століття наша країна вже переживала криваві часи руйнації державності. Було знищено колір нації, знищено науку, послаблено промисловість, загублено селянство. Держава – це територія, народ і влада. Антидержавний тероризм посягає на державну територію, прагнучи відібрати її в однієї держави й передати іншій. Терор зазіхає на владу: він прагне зруйнувати інститут верховної влади, змінити державних лідерів, змінити внутрішню або зовнішню політику; змінити форму правління або форму державного устрою. У ситуації, в якій опинилася наша країна, питання захисту від злочинів проти державного суверенітету і територіальної цілісності виходять на перший план. Державні установи й все суспільство мають бути задіяні в протидії даним злочинним посяганням.

Аналіз останніх досліджень. Окремі питання протидії злочинам проти основ національної безпеки України розкриті в роботах Ю.В. Александрова, Л.В. Багрій-Шахматова, О.В. Бакаєва, В.В. Василевича, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, І.М. Даньшина, О.М. Джужі,

А.П. Закалюка, М.Г. Колодяжного, О.М. Костенка, А.Г. Кулика, О.М. Литвака, М.І. Мельника, В.А. Мисливого, Ю.В. Нікітіна, В.Я. Тація, В.І. Шакуна та інших дослідників. У той же час катастрофічне зростання антидержавних проявів, збільшення кількості злочинів, що посягають на територіальну цілісність та державний суверенітет, потребують якнайшвидшого вдосконалення заходів спеціально-кримінологічного запобігання зазначеним злочинам.

Метою статті є визначення найефективніших заходів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам проти державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Виклад основного матеріалу. У загальній теорії кримінології виділяють два види запобігання злочинам: загальне (загальносоціальне) запобігання та спеціальне запобігання злочинам. Загальносоціальне запобігання злочинам реалізує антикриміногенний потенціал суспільства в цілому, всіх його інститутів. Спеціальне запобігання має цілеспрямований характер впливу щодо недопущення злочинів [1, с. 55].

Загальне (загальносоціальне) попередження охоплює широкий загальсоціальних заходів, що мають довгочасний та тривалий характер, охоплюючи всі сфери життя соціуму. Зокрема, мова йде про економічну,

політичну, соціальну сфери. Наприклад, у сфері економіки – це розвиток виробництва на основі сучасних технологій, продумана структурна й інвестиційна стратегія, зміцнення національної валюти й усієї фінансової системи, зниження інфляції тощо. У політичній сфері – це становлення й розвиток української державності, зміцнення демократії, зміцнення всіх гілок влади тощо. У соціальній сфері (у вузькому розумінні) велике антикриміногенне значення має усунення різкого соціального розшарування суспільства, підтримка незаможних громадян, зміцнення сімейних цінностей, обмеження негативних наслідків безробіття, змушеної міграції людей тощо. Особливої уваги потребує духовна сфера життя суспільства. Моральність завжди протистоїть злочинності, а аморальність інтенсивно продукує злочинні прояви.

Заходи спеціального попередження злочинності різноманітні й класифікуються за різними критеріями. Так, спеціально-кримінологічні заходи різняться за змістом (економічні, політичні, культурно-виховні тощо); за масштабами дії (загальнодержавні, регіональні, локальні); за правовою характеристикою виділяють спеціально-кримінологічні заходи: що базуються на нормах права, але ними не регламентовані (наприклад, правова освіта, виховання), і детально врегульовані юридичні нормами (наприклад, адміністративний нагляд за особами, що звільнені з місць позбавлення волі тощо). Існують і інші підстави диференціації заходів спеціального запобігання злочинності

Наведені вище заходи в повному обсязі відносяться й до злочинів проти державного суверенітету і територіальної цілісності України. Найчастіше до заходів антитерористичної діяльності відносять законодавчі, адміністративно-правові, кримінально-правові, соціальні, фінансово-економічні, політичні, військові, пропагандистські заходи зокрема [2]. Окрім зазначених, до спеціально-кримінологічних заходів слід включити й спільну діяльність національних і міжнародних суб'єктів, що спрямована як на несилкові, так на силкові методи протидії (включаючи фізичне знищення терористів). Нинішня ситуація, що склалася в Україні, диктує необхідність реалізації міжнародної узгодженої політики стримування тероризму та сепаратизму. На нашу думку, урядам усіх демократичних країн слід домовитися щодо основних принципів позицій: які дипломатичні заходи можуть підвищити ефективність антитерористичної

діяльності; які поступки є припустимими в переговорах із терористами; яким повинен бути механізм запровадження економічного ембарго відносно держав – спонсорів тероризму тощо. У той же час слід зауважити, що жорсткий принцип «жодних поступок терористам» не діє в сьогоднішніх умовах.

Нейтралізація (послаблення впливу) політичних факторів тероризму передбачає комплекс таких заходів: відновлювальні заходи, що полягають у зміні поведінки «сильних» щодо «слабких» та утвердження симетрії можливостей на геополітичній арені; цілком усвідомлюючи ідеалістичність такого кроку, варто розуміти й те, що тероризм більшою мірою є наслідком і проявом політичної асиметрії, тож без усунення чи принаймні згладжування гостроти останньої й мінімізації її негативних наслідків для країн так званого «третього світу», а також окремих етноконфесійних меншин сподіватися на зниження інтенсивності й небезпечності відтворення тероризму – марна справа, а тому в розумінні цілей та засобів антитерористичної діяльності не йдеться про встановлення повного паритету можливостей, хоча початок широкого політичного діалогу на засадах взаємних поступок, визнання та поваги є конче необхідним; заходи дипломатичної превенції, що є найбільш доцільними та найменш витратними як у соціальному, так і у фінансовому аспектах; це – сфера переговорів зовнішньополітичних відомств країн, де пріоритетом мають стати компроміс і взаємна вигідність; санкційні заходи за міжнародно-протиправну діяльність держав, які здійснюють підтримку терористичних організацій, ці санкції передбачають обмежувальні заходи у сферах торгівлі, освіти, військового та іншого співробітництва й виконують такі тактичні завдання: а) здійснення розслідування міжнародною слідчою групою та утвердження Радою Безпеки ООН переліку країн, що здійснюють підтримку терористичних організацій; б) визначення та застосування необхідного й доцільного переліку санкцій щодо кожної з них; військові заходи використовуються в тих випадках, коли терористичні організації фактично контролюють певні території окремих країн за умови, що всі попередні заходи виявили свою неефективність; вони передбачають виконання таких тактичних завдань: а) узгоджене на міжнародному рівні завершення триваючих антитерористичних операцій у Сирії, Афганістані й інших країнах; б) міжнародна підтримка (фінансова,

технологічна, інформаційна, військова) урядів окремих держав, що ведуть боротьбу з терористичними організаціями в межах своїх країн; в) розроблення та ухвалення міжнародних конвенцій, а також протокольних документів щодо спільного програмування та реалізації військових заходів із дотриманням гарантій їх правового характеру [3, с. 467].

Спеціально-кримінологічне запобігання будь-яким злочинам складається із трьох напрямів діяльності: 1) кримінологічної профілактики; 2) відвернення злочинів; 3) припинення злочинів. Зазначену діяльність, відповідно, розподіляють на три етапи: 1) до формування мотиву злочинного прояву та мотиву його вчинити; 2) після його сформованості, але до початку реалізації; 3) після початку реалізації наміру через здійснення конкретних злочинних дій.

Таке розуміння поняття спеціально-кримінологічного запобігання надає можливість сформулювати основні завдання запобігання тероризму: виявлення, усунення та нейтралізація причин і умов негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути й детермінувати терористичну діяльність або її окремі прояви; виявлення груп чи конкретних осіб, які виношують злочинні наміри та можуть унаслідок своєї поведінки або сприйняття злочинного способу життя вдатися чи бути втягнутими до терористичної діяльності, здійснення на них профілактичного впливу з урахуванням їхніх особистісних властивостей; припинення розпочатої злочинної поведінки на стадії готування або замаху [4, с. 149].

Найважливішим аспектом для формування адекватної тероризму відповідної державної стратегії є розгляд злочинів проти державного суверенітету і територіальної цілісності України не лише у кримінологічному аспекті попередження, виявлення й припинення злочинів, але й у цілому – в рамках загальної системи забезпечення безпеки, що представляє собою багатофункціональний і багаторівневий механізм. Слід повністю задіяти не лише можливості всіх органів державної влади, які беруть участь у межах своєї компетенції в попередженні зазначених злочинів, але й недержавних структур.

Формами участі недержавних суб'єктів правоохорони в запобіганні злочинам проти державного суверенітету і територіальної цілісності України є: своєчасне інформування правоохоронних органів про підозрілих осіб, фірми, конкретні факти; участь груп швидкого реагування недержавних охоронних структур щодо силової

підтримки під час проведення правоохоронними органами масштабних оперативних заходів (затримання, арешти, обшуки, вилучення, забезпечення понятими тощо); публікації в засобах масової інформації в якості експертів колишніх співробітників правоохоронних органів, що добре розуміються на питаннях протидії зазначеним злочинним проявам; розроблення рекомендацій і консультування із проблем протидії злочинам проти державного суверенітету і територіальної цілісності; організація громадських заходів (конференцій, «круглих столів», семінарів тощо) із залученням представників державних правоохоронних органів і спецслужб; залучення у кризових ситуаціях співробітників приватних охоронних підприємств для патрулювання житлових кварталів великих міст; розроблення, проведення й поставка недержавними підприємствами для правоохоронних органів і спецслужб, для інших приватних охоронних підприємств спеціальної техніки, призначеної для виявлення зброї, вибухових устроїв і вибухових речовин, а також вибухозахисних засобів (зокрема, блокування радіочастот приймачів вибухових пристроїв). Обладнання такою технікою контрольно-пропускних пунктів у місцях скупчення людей.

Стратегія попередження антидержавної діяльності має містити в собі грамотну інформаційну політику засобів масової інформації. У цей час фахівцями різних галузей знань (юристами, філософами, теологами, психологами, медиками тощо) відзначається негативна тенденція надання негативного впливу певних інформаційних продуктів на психологічні й, як наслідок, поведінкові установки населення (пропаганда в засобах масової інформації жорстокості, насильства, радикально-націоналістичних ідей, морально-деформованих стереотипів поведінки тощо).

Не слід забувати, що провідну роль у детермінації злочинів проти державного суверенітету і територіальної цілісності посідають політичні причини. До основних політичних причин зазначених видів злочинів слід віднести: репресії з боку правлячої еліти стосовно опозиційних політичних партій; нав'язування правлячою елітою нетрадиційних для даного суспільства соціально-політичних нововведень; загострення внутрішньополітичних конфліктів усередині самої держави; зіткнення політичних інтересів двох держав у якому-небудь регіоні; помилки в національній політиці; цілеспрямоване роз-

палення національної ворожнечі окремими людьми, групами, партіями; агресія відносно іншої держави і її окупація в більшості випадків спричиняє збройний опір мирного населення, що використовує терористичні методи; заохочення тероризму на рівні державної політики; невдоволення діяльністю уряду іноземних держав, у зв'язку із чим відбуваються терористичні акти проти його представників і установ [5, с. 308].

В якості ще одного фактору, що сприяє поширенню злочинним посяганнями державного суверенітету і територіальної цілісності, слід назвати корупцію. Корупція є своєрідним каталізатором організованої злочинності, таким чином здійснює свій вплив на антидержавну діяльність окремих суб'єктів. Зазначений вплив може бути прямим або непрямим (зокрема, сприяння організованим злочинним формуванням, що займаються наркобізнесом, доходи від якого надходять у розпорядження злочинних елементів).

Слід відзначити низку особливостей, що впливають на попередження й протидію злочинами проти державного суверенітету і територіальної цілісності: боротьба зі злочинністю терористичної спрямованості ведеться в основному в ході реагування на вже вчинені злочини; відсутня спільна робота з попередження злочинних зазіхань, руйнування міжнародних і міжрегіональних зв'язків злочинних угруповань і, як наслідок, ліквідації терористичних організацій; не створений спільний і повноцінний інформаційний банк даних про всі раніше вчинені злочини проти державного устрою, а також учасників відповідних злочинних угруповань; негативно позначається відомча роз'єднаність у питаннях обліку, реєстрації зазначених злочинів. Як наслідок – спотворюється вірогідність статистичної інформації, порушується порядкова реєстрація кримінальних проваджень, що приводить до дублювання слідчих і оперативних заходів, позбавляє можливості оперативного обміну інформацією. Крім того, поза увагою залишаються особи, що вже відбули покарання за здійснення злочинів терористичного характеру. Частина таких осіб продовжують займатися антигромадською діяльністю, зберігають вогнепальну зброю, укривають осіб, що перебувають у розшуку.

В якості спеціальних заходів попередження та протидії тероризму як одному з найнебезпечніших видів злочинів, що посягає на національну безпеку та територіальну цілісність,

слід віднести такі: на етапі виявлення, усунення й нейтралізації причин та умов негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути й детермінувати терористичну діяльність або її окремі прояви; під час виявлення терористичних груп чи конкретних осіб, які виношують злочинні наміри та можуть унаслідок своєї поведінки або сприйняття злочинного способу життя вдатися чи бути втягнутими до терористичної діяльності; під час припинення розпочатої злочинної поведінки на стадії готування або замаху. Інколи ці заходи можуть здійснюватися одночасно.

На першому етапі важливим складником роботи є збір та аналіз тенденцій поширення тероризму в Україні й за її межами. На підставі системного аналізу інформації про тенденції поширення терористичної діяльності в Україні та за її межами, багатовимірною комплексною оцінювання причин і умов, що впливають на виникнення й поширення тероризму, до органів державної влади вносяться в установленому порядку пропозиції для вжиття відповідних заходів, прийняття відповідних управлінських рішень.

Основними напрямками запобіжної роботи на етапі виявлення, усунення й нейтралізації причин та умов негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути й детермінувати терористичну діяльність, є такі: 1) періодичне проведення перевірок та експериментів, спрямованих на виявлення передумов учинення терористичних актів на об'єктах можливих терористичних посягань, підвищення рівня безпеки зазначених об'єктів; 2) організація роботи, спрямованої на запобігання можливим терористичним проявам під час підготовки та проведення загальнодержавних і місцевих заходів із масовим перебуванням людей, забезпечення належного рівня безпеки та контролю в цих місцях; 3) проведення на об'єктах можливих терористичних посягань антитерористичних командно-штабних, тактико-спеціальних навчань і тренувань із залученням сил і засобів суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом; 4) розроблення й упровадження особливих правил антитерористичної безпеки, зокрема стандартів, кодексів ustalеної практики (настанов, правил, зводів правил), технічних умов антитерористичної захищеності об'єктів можливих терористичних посягань [6, с. 187].

На етапі виявлення терористичних груп (організацій) чи окремих осіб основними напрямками запобіжної роботи варто визнати такі заходи: обмін інформацією щодо злочинної

діяльності осіб, причетних до тероризму, в тому числі міжнародного, фінансування, підтримки чи вчинення терористичних злочинів, щодо заволодіння або виникнення загрози заволодіння терористичними групами (терористичними організаціями) зброєю, вибуховими речовинами, іншими засобами масового ураження; припинення спроб іноземців, щодо яких є дані про їх причетність до міжнародних терористичних груп чи організацій, здійснювати транзитний проїзд через територію України.

На етапі припинення розпочатої злочинної поведінки на стадії готування або замаху великого значення набувають оперативно-розшукові та профілактичні заходи, в результаті яких відбувається запобігання розпочатій терористичній діяльності. Пріоритетність цього напрямку зумовлена потребою припинення вказаної діяльності до моменту настання суспільно небезпечних наслідків. На зазначеному етапі розгортання злочинної діяльності акцент варто робити на вжитті оперативно-розшукових заходів, спрямованих на припинення терористичної діяльності, звісно ж, не виключаючи й заходів суто профілактичного впливу щодо осіб, стосовно яких є підстави вважати, що в них сформувався умисел на вчинення терористичного злочину, але вони ще не приступили до його реалізації (проведення профілактичних бесід із метою схилення до відмови від реалізації злочинного умислу, вжиття заходів примусу тощо).

Висновки і пропозиції. Захист державного суверенітету і територіальної цілісності України в системі протидії злочинності має охоплювати протидію не лише злочинам проти основ національної безпеки України, а й іншим злочинам,

що супроводжують сепаратистські дії, зокрема на сході України. У той же час зазначимо, що сепаратистські настрої присутні і в інших регіонах України і, відповідно, вимагають адекватної реакції з боку держави [7, с. 246].

Список використаної літератури:

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В.В. Голіни ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. 2-ге вид. переробл. і допов. Харків : Право, 2009. 236 с.
2. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства : монографія / В.П. Ємельянов, Л.В. Новікова, М.В. Семикін ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.П. Ємельянова. Харків : Кроссруд, 2007. 216 с.
3. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
4. Чорний О. Діяльність правоохоронних органів України у сфері запобігання терористичній діяльності. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 2(1). С. 148–151.
5. Орлов Ю.В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 656 с.
6. Леонов Б.Д. Запобігання тероризму: кримінологічний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2015. 435 с
7. Протидія терористичній діяльності: кримінально-правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти : монографія / В.В. Белянська, Р.І. Брящей, О.Ф. Бантишев, Б.Д. Леонов та ін. ; за заг. науковою ред. О.В. Шамари. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2016. 450 с.

Носач А. В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений против государственного суверенитета и территориальной целостности Украины

В статье определены основные задачи предупреждения преступлений против государственного суверенитета и территориальной целостности: выявление, устранение и нейтрализация причин и условий негативных явлений, которые возникли или могут возникнуть и детерминировать террористическую деятельность или ее отдельные проявления. Определены основные направления предупредительной работы на этапе выявления, устранения и нейтрализации причин и условий негативных явлений, которые возникли или могут возникнуть и детерминировать преступления против государственного суверенитета и территориальной целостности. Автор обосновывает, что защита государственного суверенитета и территориальной целостности Украины в системе противодействия преступности должна охватывать противодействие не только преступлениям против основ национальной безопасности Украины, но и другим преступлениям, сопровождающим сепаратистские действия, в частности на востоке Украины.

Ключевые слова: *экстремизм, противодействие преступности, специально-криминологическое предупреждение, территориальная целостность, государственный суверенитет.*

Nosach A. V. Special criminological prevention of crimes against the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine

In article the main objectives of prevention of crimes against the state sovereignty and territorial integrity are defined: identification, elimination and neutralization of the reasons and conditions of the negative phenomena which arose or can arise and determine terrorist activity or its separate manifestations. The author defines the main directions of precautionary work at a stage of identification, elimination and neutralization of the reasons and conditions of the negative phenomena which arose or can arise and determine crimes against the state sovereignty and territorial integrity. The author proves that protection of the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine in the system of counteraction of crime has to cover counteraction not only counteraction to crimes against the bases of national security of Ukraine, but also to other crimes accompanying separatist actions, in particular in the east of Ukraine.

Key words: *extremism, crime counteraction, special and criminological prevention, territorial integrity, state sovereignty.*